

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СПЕЦИФІКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ХЛІБОПЕКАРСЬКІЙ ГАЛУЗІ НА ЗАСАДАХ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ

У статті досліджено регіональну специфіку впровадження інтеграційних процесів у хлібопекарській галузі. Проаналізовано ключові регіональні фактори у рамках окреслених секторів ланцюга створення цінності хлібопекарського продукту. Розроблено критерії відбору підприємств в кластер, які було використано для визначення його потенційних учасників в галузі хлібопечення Одеського регіону.

The article examines the regional specificity concerning implementation of integration processes in the baking industry. The key regional factors in the frameworks of defined sectors for value chain of bakery product are analyzed. The criteria of companies' selection in the cluster, which were used for determination of its potential participants in baking industry for Odessa region are developed.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Досягнення високих показників конкурентоспроможності за усіма галузями економіки є неможливим. Використання кластерного підходу розвитку дозволяє спрямувати зусилля на формуванні і підвищенні конкурентних переваг саме у тих галузях, у яких внутрішні умови виявились найбільш сприятливими і перспективними. Для економіки регіону кластери відіграють роль точок росту. Коли один або декілька економічних суб'єктів досягають конкурентоспроможності на ринку, вони поширюють свій вплив на найближче оточення: постачальників, споживачів, конкурентів. У свою чергу, успіхи оточення здійснюють позитивний вплив на подальше зростання конкурентоспроможності цього економічного суб'єкта. У результаті формується кластер, що є співтовариством економічних суб'єктів, тісно пов'язаних галузей, які сприяють зростанню конкурентоспроможності один одного. Кластер не є простою сумою своїх окремих частин, йому властивий синергетичний ефект. У процесі розвитку кластеру економічні ресурси починають притікати до нього з ізольованих галузей, які не можуть використати їх продуктивно. Ще однією перевагою кластера є перерозподіл регіональної господарської влади, а не її концентрація у окремих потужних підприємств. Кластеру властива гнучка спеціалізація і висока спроможність до інновацій. Кластерні утворення є осередками крупних інвестиційних вкладень. У процесі розвитку і розширення кластеру інвестиційні ресурси перетікають між основними його учасниками, створюючи інвестиційно привабливе бізнес-середовище. За таких умов у кластерах формуються потоки інвестиційних вкладень інноваційного спрямування. У рамках кластерів значно інтенсифікуються інвестиційно-інноваційні процеси підприємств і організацій, прискорюється впровадження науково-технічних розробок у виробничу сферу, скорочуються терміни виведення інноваційної продукції на ринок. Особливістю кластеру є те, що він поєднує в собі підприємства, які як кооперують, так і конкурують між собою. Упровадження інтеграційних процесів в галузі хлібопечення Одеської області постає реальною необхідністю в сучасних умовах. Створення і застосування регіонального інноваційного кластеру в хлібопекарській галузі дозволить сприяти ефективній інтеграції сільгоспвиробників, елеваторних і мірошницьких комплексів, пекарів, транспортних компаній, інших посередників і споживачів хлібопекарської продукції, що підвищить конкурентоспроможність і рентабельність підприємств галузі. Отже, доцільним стає дослідження передумов розвитку інтеграційних процесів підприємств хлібопекарської галузі Одеського регіону на засадах кластерного підходу.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Значних досягнень у вивченні особливостей формування і специфіки впровадження кластерних моделей підприємництва

отримали зарубіжні і вітчизняні дослідники Ю. М. Бажал, А. М. Поручник, Д. Г. Лук'яненко, М. П. Войнаренко, О. П. Зінченко, А. К. Кінах, О. Длугопольський, В. Чевганова, С. Колодинський, С. І. Соколенко, М. Портер, Е. Дахмен, С. Розенфельд, К. Кетелс, Д. Якобс, Е. Лимер, І. Толенадо, Д. Радебі, П. Самуельсон, Д. Сольє та ін. Проте, як встановлено, і досі залишається низка невіршених питань, пов'язаних з дослідженням передумов розвитку інтеграційних процесів підприємств хлібопекарської галузі на засадах кластерного підходу, визначення єдиної системи критеріїв для відбору підприємств до кластеру.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Важливою особливістю кластеру, його відмітною рисою є інноваційна орієнтованість. Кластер, який ураховує етапи інноваційного процесу, прийнято вважати інноваційним. Виступаючи об'єднанням різних підприємств і організацій, інноваційний кластер дозволяє використовувати переваги внутрішньо-фірмової координації і ринкового механізму для більш швидкого і ефективного освоєння нових знань [1, с.12]. Подібне об'єднання створює умови для поширення інновації мережею взаємозв'язків учасників кластеру як всередині галузі, так і в загальному економічному просторі, що значно розширює комбінацію виробничих факторів. У процесі розвитку і розширення кластеру інвестиційні ресурси перетікають між основними його учасниками, створюючи інвестиційно привабливе бізнес-середовище. На погляд автора, такий підхід до організації інвестиційно-інноваційних процесів хлібопекарських підприємств дозволить ефективно перерозподілити існуючі і потенційні можливості розвитку галузі на регіональному рівні.

Метою створення інноваційних кластерів на теренах нашої держави має бути формування економічного середовища, яке сприятиме розвитку інвестиційно-інноваційних процесів, підвищенню конкурентоспроможності підприємств, забезпечуватиме гармонійний розвиток регіональних підприємств на основі вироблення наукомісткої продукції з високою часткою доданої вартості. Отже, актуальним є завдання визначення основних напрямків дослідження передумов впровадження кластеризаційних процесів на підприємствах хлібопекарської галузі з урахуванням специфіки їх функціонування.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження регіональної специфіки впровадження інтеграційних процесів в хлібопекарській галузі Одеської області на засадах кластерного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічною основою для проведення вказаного аналізу є підхід, викладений у праці [2, с.43], згідно з яким визначення регіональних передумов поширення кластеризаційних процесів пропонується здійснювати шляхом оцінки окреслених секторів ланцюга створення цінності (ЛСЦ) продукту галузі хлібопечення відповідно до ключових регіональних факторів. Під сектором пропонується розуміти сукупність підприємств і організацій, що здійснюють свою діяльність в рамках єдиних економіко-господарських зв'язків, і забезпечують формування доданої вартості продукту на окремому етапі ланцюжка створення його цінності.

Виробництво продукту хлібопекарської галузі відбувається шляхом залучення великої кількості постачальників і переробників сировини, транспортних організацій, хлібопекарських заводів, торговельних посередників та ін. Дослідження особливостей формування ЛСЦ хлібопекарської продукції дозволило нам виділити основні сектори в межах інноваційного кластеру, які охоплюють всі етапи формування вартості продукту, починаючи від сировини і закінчуючи реалізацією кінцевої продукції споживачу: вирощування сировини (зерновиробники), переробка сировини (борошномельні підприємства), виробництво хлібопекарської продукції (хлібопекарські підприємства), збут хлібопекарської продукції (торговельні підприємства).

Запровадження інвестиційно-інноваційної діяльності у межах інноваційного кластеру потребує залучення і таких секторів, які забезпечують здійснення науково-дослідних робіт (науково-дослідні і освітні організації) та інвестиційну діяльність (фінансово-кредитні і інвестиційні установи). Важливого значення за таких умов набуває державна підтримка інтеграційних процесів в межах регіонального кластеру, створення сприятливих умов для

його становлення і подальшого розвитку.

Використовуючи результати дослідження основних особливостей розвитку інвестиційно-інноваційних процесів хлібопекарської галузі та основні елементи ромбу конкурентних переваг М. Портера [3, с.263], пропонуємо наступну групу ключових факторів для здійснення аналізу передумов розвитку інтеграційних процесів хлібопекарських підприємств на засадах кластерного підходу: визначення компаній-виробників, потенційних учасників кластеру; забезпеченість сировиною; наявність і якість трудових ресурсів; розвиток ринку споживання (умови попиту); доступність і розвиток технологій; сформованість інвестиційної інфраструктури.

Отже, проаналізуємо більш докладно зазначені ключові фактори у межах хлібопекарської галузі.

Для визначення підприємств-потенційних учасників інтеграційних процесів в хлібопекарській галузі на засадах кластерного підходу скористаємося критеріями відбору підприємств в кластер. В існуючих наукових працях майже відсутня єдина система критеріїв для відбору підприємств до кластера, що, на погляд автора, пов'язано з відмінностями у доступі до аналітичної інформації та нерозробленістю самого кластерного підходу.

Проаналізовані автором джерела [4; 5; 6] надають різні ознаки для класифікації підприємств-потенційних учасників кластеру, критерії відбору підприємств до кластеру, методи формування кластерних угруповань. Італійський автор А. Конте до основних критеріїв для визначення потенційної належності підприємств до інноваційного кластеру, відносить [4, с.117]: наявність позитивних витрат на НДДКР або виручки від продажу інноваційної продукції, а також дані про кількість взаємозв'язків між фірмами типу «витрати-випуск». У працях [5, с.48–76; 6, с.63–79] визначальними критеріями для відбору підприємств до кластеру були обрані такі: наявність у підприємства дочірніх і залежних компаній в регіоні; наявність у підприємства спільних проектів з зовнішніми джерелами знань, такими як ВНЗ, дослідні організації та ін., що розміщені в регіоні; наявність у підприємства додаткових витрат на НДДКР. Проте вони не надають загального бачення розвитку регіональних інтеграційних процесів в національних умовах і не враховують їх специфіку у хлібопекарській галузі.

У статті запропоновано наступні критерії для визначення підприємств-потенційних учасників інтеграційних процесів в хлібопекарській галузі на засадах кластерного підходу:

1. Рівень конкурентоспроможності потенційного учасника кластеру. Присутність конкурентоспроможних компаній-виробників є визначальним фактором формування потенційного кластерного угруповання. Проведення цього дослідження дозволяє виділити галузевих лідерів на регіональному ринку, рівень технічної і фінансово-економічної ефективності діяльності підприємств, що визначає якість виробленої ними продукції та можливості до інтеграції в рамках кластерного угруповання.

Наявність конкурентоспроможних потенційних учасників кластеру. Автор пропонує провести дослідження оціночних показників конкурентоспроможності із застосуванням методу порівняльного аналізу на основі угруповання показників фінансово-економічної діяльності підприємств за такими напрямками:

- оцінка фінансового положення підприємства (показники ліквідності поточної (ЛП), швидкої (ЛШ), абсолютної (ЛА)); коефіцієнт автономії (КА); показники рентабельності активів (РА) і власного капіталу (РВК));
- оцінка ефективності використання основних виробничих фондів (фондовіддача (ФВ), коефіцієнт зносу основних засобів (КЗОЗ), рентабельність основних фондів (РОФ));
- оцінка ефективності організації збуту (рентабельність продаж (РП));
- оцінка загальної вартості основного і оборотного капіталу підприємства (ООБК, в млн. грн.).

Вибір зазначених показників для дослідження обґрунтовується ступенем доступності статистичної інформації щодо діяльності підприємств і можливістю на їх основі оцінити спроможність базових підприємств до впровадження інтеграційних процесів у хлібопекарській галузі.

Результати проведеного аналізу показників фінансово-економічної ефективності діяльності підприємств свідчать, що лише три хлібопекарських підприємства демонструють задовільні показники фінансового стану, а саме ТОВ «Білгород-Дністровська паляниця», ТОВ «Ширяєвський хлібо завод», ТОВ «Котовський хлібо завод». Рентабельність продаж виробленої хлібопекарської продукції цих підприємств складає в середньому 5,4%, 3,6% і 3,1% відповідно.

Рентабельність продаж таких підприємств як ТОВ «ВТК «Круасан» і ВАТ «Одеський коровай» за період, що аналізується, встановилась на рівні 1,8%, і 1,3% відповідно. Варто зазначити, що ВАТ «Одеський коровай» є найпотужнішим регіональним виробником хлібопекарської продукції. Щодоби на його підприємствах випускається 180–220 т хлібопекарських виробів більше 100 найменувань. Фінансово-економічна криза негативно позначилась на становищі підприємства у 2008 році, що призвело до зниження середніх показників рентабельності його активів і власного капіталу. Проте зазначені показники встановилися на достатньому рівні у 2009 році і підприємство покращило своє фінансове становище.

Аналіз фінансової стійкості підприємств показав, що найбільшим ступенем незалежності (автономії) володіють ТОВ «Котовський хлібо завод» (значення показника 0,68), ТОВ «Білгород-Дністровська паляниця» (0,59), ТОВ «ВКФ «ІЛАРТ» (0,5), ВАТ «Одеський коровай» (0,34). Тобто зазначені виробники платоспроможні за рахунок власних коштів. Значення коефіцієнту покриття у ВАТ «Одеський коровай», ТОВ «Котовський хлібо завод», ТОВ «ВТК «Круасан», ТОВ «ВКФ «ІЛАРТ» відповідають нормативним значенням.

Такі проаналізовані підприємства як ТОВ «Ширяєвський хлібо завод», ТОВ «Білгород-Дністровська паляниця», КП «Южненська паляниця» мають незадовільний стан за показниками поточної ліквідності, які у жодного з виробників хлібопекарської продукції не досягають нормативних значень. Така ситуація спричинена зростанням поточних зобов'язань підприємств і характеризує недостатність для їх погашення наявних поточних активів.

Оцінка ефективності використання основних виробничих фондів показала, що найбільш ефективно їх використовують ВАТ «Одеський коровай», ТОВ «Котовський хлібо завод», ТОВ «Білгород-Дністровська паляниця», ТОВ «Ширяєвський хлібо завод», КП «Южненська паляниця», ТОВ «ВКФ «ІЛАРТ».

Дослідження капіталізації підприємств як загальної вартості їх основного і оборотного капіталу демонструє той факт, що найбільшою середньою вартістю активів володіє ВАТ «Одеський коровай» (254420 тис. грн.). Частка його активів серед підприємств, що аналізуються, склала 85%, що свідчить про обґрунтованість створення кластеру на його основі. У загальній вартості основного і оборотного капіталу ТОВ «ВТК «Круасан» займає близько 5,6%, ТОВ «Ширяєвський хлібо завод» – 2,6%. На частку інших регіональних виробників припадає близько 7% загальної вартості основного і оборотного капіталу.

Отже, аналіз оціночних показників фінансово-економічної діяльності основних підприємств хлібопекарської галузі Одеського регіону показав, що найвищими рівнями конкурентоспроможності володіють ТОВ «Білгород-Дністровська паляниця», ТОВ «Ширяєвський хлібо завод», ТОВ «Котовський хлібо завод». Підприємства ВАТ «Одеський коровай», ТОВ «ВТК «Круасан» і КП «Южненська паляниця» демонструють задовільні результати аналізу за окремими показниками оцінювання. Низькі рівні показників рентабельності вказаних виробників частково пояснюються значними витратами на здійснення інвестиційно-інноваційних процесів, модернізацію устаткування, зростання витрат на придбання сировини.

2. Рівень розвитку інвестиційно-інноваційних процесів на підприємстві. Упровадження інвестиційно-інноваційних процесів та їх рівень на підприємстві визначає основу інноваційного потенціалу майбутнього кластеру та інвестиційні можливості його учасників.

Темпи розвитку інвестиційно-інноваційних процесів на хлібопекарських підприємствах визначають спроможність підприємств до формування інноваційного потенціалу майбутнього кластерного угруповання в рамках галузі. Дослідження напрямків

інвестицій на впровадження інвестиційно-інноваційних процесів виробників хлібопекарської продукції області демонструють той факт, що більше 90% інвестиційних вкладань регіональні хлібопекарські підприємства здійснюють у придбання машин, обладнання та програмного забезпечення. Найбільші обсяги витрат на здійснення інвестиційно-інноваційної діяльності у 2010 році демонструє ТОВ «ВТК «Круасан». Активно здійснює модернізацію і оновлення основних виробничих фондів за рахунок придбання інноваційного обладнання, машин та програмного забезпечення і ВАТ «Одеський коровай».

Необхідно зазначити, що інвестиційно-інноваційні процеси в галузі фінансуються повністю за рахунок власних коштів виробників. Нерозвиненість і недоступність інших джерел фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності стримують темпи розвитку хлібопекарської галузі, сповільнюють процеси переозброєння і модернізації підприємств. Тому, основним напрямком стимулювання інвестиційно-інноваційних процесів підприємств галузі має стати підвищення доступності і поширення інвестиційних інструментів, вдосконалення механізмів фінансування інновацій державними і регіональними органами влади.

Відповідно до проведеної оцінки інвестиційно-інноваційних процесів на підприємствах хлібопекарської галузі Одеського регіону частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої продукції ТОВ «ВТК «Круасан» склала 1,12%, ВАТ «Одеський коровай» – 1,12%, КП «Южненська паляниця» – 0,74%. Найвищі середні обсяги інвестицій на впровадження інвестиційно-інноваційних процесів щодо собівартості реалізованої продукції демонструє ТОВ «ВТК «Круасан» – 2,1%.

3. Дослідження частки реалізованої продукції підприємства в загальному регіональному обсязі реалізованої хлібопекарської продукції дозволило визначити лідерів потенційного кластерного угруповання, які можуть сформувати у майбутньому ядро кластеру: ВАТ «Одеський коровай» – 68% регіонального ринку, ТОВ «ВТК «Круасан» – 11,2%, ТОВ «Білгород-Дністровська паляниця» – 8,2%, ТОВ «Котовський хлібозавод» – 2,3%, КП «Южненська паляниця» – 1,8% (за даними 2010 року).

4. Ступінь географічної локалізації підприємства. Близькість територіального розташування учасників кластеру сприяє встановленню стійких інтеграційних зв'язків між ними, полегшує коопераційні взаємодії.

Встановлення кордонів кластеру визначається сучасними комерційними факторами і господарськими зв'язками між його учасниками. Розмір регіонального кластеру має бути досить малим для збереження відчуття єдності учасників і достатньо великим для створення необхідної критичної маси для вирішення спільних питань. Рекомендованою є відстань між основними учасниками кластерного угруповання, яку можна подолати на автомобілі за 1 годину. Більша відстань обмежуватиме регулярне спілкування на формальних і неформальних зустрічах. Проте в процесі розвитку кластеру ці кордони можуть розширюватися і ставати більш гнучкими. При цьому необхідно враховувати специфіку розміщення хлібозаводів – поблизу сировинних підприємств.

Проведене автором дослідження ступеня географічної локалізації підприємств хлібопекарської галузі дозволило встановити, що ВАТ «Одеський коровай», ТОВ «ВТК «Круасан», ТОВ «ВКФ «ІЛАРТ» розташовані в межах м. Одеси, що значно сприяє їх кооперації в рамках кластеру. Відстань між КП «Южненська паляниця», ТОВ «Білгород-Дністровська паляниця» і одеськими хлібовиробниками можна подолати за 1-1,5 години. Такі підприємства як ТОВ «Ширяєвський хлібозавод», ТОВ «Котовський хлібозавод» розміщуються більше ніж у 100 км від регіонального центру.

5. Наявність у підприємства стійких галузевих міжфірмових зв'язків на регіональному рівні, що визначає швидкість і ефективність його інтегрування у кластер. Наявність у підприємства стійких галузевих міжфірмових зв'язків на регіональному рівні можна спостерігати у ВАТ «Одеський коровай», ТОВ «Білгород-Дністровська паляниця» і ТОВ «Котовський хлібозавод», що входять до складу єдиної холдінгової компанії «Т і С».

Результати проведеного дослідження підприємств-потенційних учасників інтеграційних процесів у хлібопекарській галузі на засадах кластерного підходу із

застосуванням критеріїв відбору підприємств до кластеру показали, що їх впровадження в Одеському регіоні є доцільним на базі таких підприємств як ВАТ «Одеський коровай», ТОВ «ВТК «Круасан», ТОВ «Білгород-Дністровська паляниця», КП «Южненська паляниця», ТОВ «Котовський хлібозавод». Ці підприємства демонструють відповідність за основними критеріями відбору і можуть сформувати міцний потенціал регіонального інноваційного кластеру. Наступне входження до кластера ТОВ «Ширяєвський хлібозавод» і ТОВ «ВКФ «ІЛАРТ» представляється можливим з метою активізації їх інвестиційно-інноваційних процесів і підвищення конкурентоспроможності на регіональному рівні.

Забезпеченість сировиною є першочерговою задачею для хлібопекарських підприємств і пов'язаних з ним галузей. У виробництві зерна Одеський регіон охоплює 6,9% від загального обсягу, що в структурі валової продукції сільського господарства області складає 34,1%. Структура сільськогосподарських підприємств у валовому виробництві зерна Одеського регіону за організаційно-правовими формами господарювання розподілена таким чином: вага господарства населення складає 25,4% (721,2 тис. т.), фермерських господарств – 16,3% (463,3 тис. т.), інші сільськогосподарські підприємства вирощують 58,3% (1654,2 тис. т.).

Рентабельність зерновиробників області, представлена на рис. 1, демонструє тенденцію до зниження її рівня починаючи з 1990 року. Згідно з даними рис. 1 рентабельність виробництва зернових у 2010 році досягає 13,6%, тоді як середній її рівень з 2005 по 2010 роки складає 11,1%.

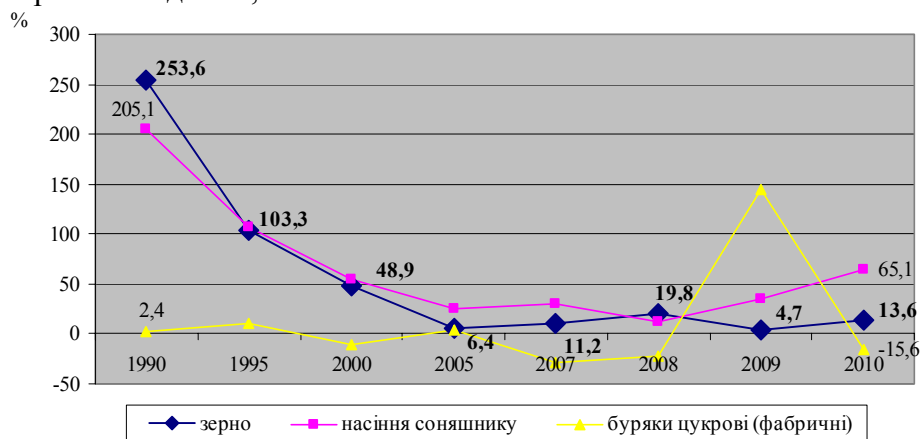

Рис. 1. Рентабельність сільгоспвиробників Одеського регіону за основними видами сільгоспкультур [7, с.325]

Причинами падіння рентабельності зернових, на погляд автора, є не тільки динаміка урожайності і пов'язана з нею ринкова кон'юнктура, та ефективність державного регулювання зернового ринку, але й те, що значний вплив на її формування здійснюють такі чинники, як високі обсяги витрат на виробництво сільгосппродукції і низький техніко-технологічний рівень господарювання. Забезпеченість сировиною значною мірою впливає на рівень ціни, що формується на борошномельну продукцію. Борошномельні підприємства займають важливе місце у формуванні ланцюга створення цінності хлібопекарської продукції, адже виробляють для хлібозаводів основну сировину – борошно. Їх розміщення обумовлене доступністю сировини – зернових культур і основних споживачів – хлібокомбінатів. Майже 80% зернових у виробництві хлібопекарської промисловості припадає саме на пшеницю.

В Україні налічується біля 600 борошномельних підприємств, з них 200 є комбінатами хлібопродуктів. Виробнича потужність оцінюється в 11 млн. т, що втричі перевищує внутрішні потреби країни. За офіційними даними крупні борошномельні підприємства виробляють близько 70% борошна від загального виробництва і біля 30% припадає на дрібні міні-млини. Найкрупнішими центрами борошномельної промисловості є Київ і Київська область, Вінницька, Донецька, Дніпропетровська, Харківська і Одеська області. Серед крупніших борошномельних підприємств Одеської області є ДП «Куліндоровський комбінат хлібопродуктів».

У структурі споживання борошна 85% припадає на хлібопекарські підприємства області. Особливістю національного ціноутворення на ринку борошна є значний адміністративний тиск і жорстке державне регулювання задля недопущення зростання цін на хлібопекарську продукцію. За таких умов об'єднання аграрних виробників і борошномельних підприємств з хлібопекарськими заводами дозволить істотно знизити собівартість кінцевої продукції та вплив зернотрейдерів, дієво регулювати рентабельність виробництва, успішно конкурувати на ринку. Так, наприклад, у Франції зернотрейдерів не існує через наявність кооперативів, що мають свої власні термінали, елеватори, здійснюють самостійно продаж зерна борошномельним підприємствам. Усе це робить необхідність створення кластера на базі хлібопекарської галузі Одеського регіону більш об'єктивною.

Однією із основних проблем галузі постає щорічне зниження частки зерна з високими хлібопекарськими властивостями і значне збільшення домішок. Це прямо впливає на якість борошна та його хлібопекарські властивості. Якість хліба і хлібобулочних виробів напряму залежить від селекції зерна, що має бути вирощене відповідно до вимог прогресивних технологій вирощування, умов його зберігання та переробки. Сьогодні, експерти все частіше говорять про дефіцит якісного зерна на ринку, зниження якісних і смакових властивостей хліба. На якість зернових впливають також природнокліматичні умови. Ливневі дощі, що спостерігалися у період жнив'я 2010 року, значно зменшили обсяг зернових та їх якість.

У цілому, Одеський регіон забезпечено необхідною сировиною для хлібопекарської діяльності, проте потребують уваги вирішення питань модернізації сільгосптехніки, розширення фінансових інструментів підтримки зерновиробників, приведення до балансу інтересів основних учасників агропромислового ланцюжка.

Наявність і якість трудових ресурсів. Проведений автором аналіз ринку праці регіону дозволив дійти висновку, що потреба переробних підприємств у кваліфікованих кадрах майже повністю задовольняється. За даними Головного управління статистики в Одеській області станом на кінець 2010 року переробна промисловість області потребувала 443 працівника, а це у три рази менше аналогічного показника 2007 року.

Недостатнє державне фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності області спричиняє щорічне зниження кількості організацій, що виконують наукові дослідження й розробки, однак науковий потенціал області й досі залишається на високому рівні. Щорічно зростає чисельність докторів і кандидатів наук в економіці області. При цьому більша їх частина припадає на місто Одесу, що дає можливість зробити висновок про наявність значного інтелектуального потенціалу, який має стати в подальшому осередком створення і розвитку регіонального інноваційного кластеру хлібопекарської галузі Одеського регіону. Це потребує відповідної підтримки наукової та інноваційної сфери органами як державної, так і місцевої влади та самоуправління області.

Якісний склад наявних трудових ресурсів області можна прослідкувати за допомогою дослідження вищих навчальних закладів і професійно-технічних навчальних закладів. Одеська область налічує 42 професійно-технічних навчальних заклади, що у 2010 році підготували 10,1 тис. кваліфікованих фахівців. Подібні навчальні заклади готують фахівців за основними технічними спеціальностями, у тому числі, в галузі хлібопечення.

Дослідимо кількість і спеціалізацію вищих навчальних закладів Одеського регіону. Так, на початок 2010–2011 навчального року в області працювало 23 навчальних заклади I–II рівня акредитації і 19 закладів III–IV рівня акредитації. Близько 1000 фахівців у галузі технології зерна, хлібопродуктів, кондитерських виробів, комбікормів було підготовлено у 2010 році вищими навчальними закладами регіону.

Такі визнані в Україні університети як Одеський державний аграрний університет з його кафедрою польових і овочевих культур; Одеська академія харчових технологій з факультетом технології зерна, хлібопродуктів, кондитерських виробів, комбікормів та біопалива, що включає кафедру технології переробки зерна (готують спеціалістів за напрямками технологія первинної обробки та зберігання зерна, технологія виробництва борошна, технологія виробництва круп і інших зернових продуктів, технологія

комбікормового виробництва), кафедру технології зберігання зерна, кафедру харчової хімії, кафедру комбікормів, кафедру хлібу, кондитерських, макаронних виробів та харчових концентратів; Одеський національний політехнічний університет (враховує науково-дослідну частину, низку учбово-наукових центрів, регіональний центр енергозбереження і енергоменеджменту) та низка економічних ВНЗ можуть стати необхідною складовою науково-інноваційного потенціалу кластеру на базі хлібопекарської галузі.

Розвиток ринку споживання (умови попиту). Характерним для національного і регіонального хлібопекарського ринку є постійне скорочення споживання хлібопекарської продукції. Проаналізувавши структуру виробництва хлібопекарської продукції в Одеському регіоні, можна зробити висновок, що до 77% ринку області припадає на пшеничні хліби. Ще 16% ринку належить змішаним сортам хлібу – хліб житньо-пшеничний і пшенично-житній, приблизно 5% займають булочні вироби. На частку житнього хліба припадає менше 1% споживання. Хлібці хрусткі, сухарі, хліб для тостів, вироби хлібобулочні без додавання підсолоджувачів та інші сорти хлібобулочної продукції складають 1,5% ринку.

За оцінками експертів, українські споживачі витрачають на продукти харчування від 60% до 70% власних доходів. Хліб є важливим продуктом в раціоні українця. Попит на цей продукт є нееластичним і попри зростання його вартості обсяги споживання майже не зменшуються. Проте через щорічне подорожчання хлібопекарської продукції в регіоні знижується попит на булочні вироби і інші сорти хлібопекарської продукції, що не є продуктами першої необхідності.

Доступ і розвиток технологій. Найбільш серйозною проблемою галузі, як зазначалося раніше, є проблема старіння технічного оснащення хлібо заводів. Основними постачальниками обладнання для хлібопекарських заводів Одеської області є імпортні виробники. Їх частка на ринку хлібопекарського машинобудування (печей, ліній, тістообробників, міксерів, транспортних систем) оцінюється не менш ніж в 25–30%. Проте подібне обладнання досить коштовне, а високі митні тарифи на імпортування обладнання і промислового устаткування, у свою чергу, роблять їх придбання для українських виробників майже неможливим.

Національне хлібопекарське машинобудування поки характеризується епізодичним розвитком, що є результатом занепаду самої галузі та складної економічної ситуації в країні. Серед основних виробників обладнання і устаткування для борошномельної та хлібопекарської промисловості в Одеському регіоні можна назвати такі підприємства як ТОВ «Рем» (хлібопекарське обладнання, дослідження технологій у хлібопекарській промисловості), ВАТ «Одесахарчореммаш» (хлібопекарне, елеваторне і зернообробне обладнання), ППКП «Елтекс», завод продовольчого машинобудування «Продмаш».

Завод продовольчого машинобудування «Продмаш» є одним із найкрупніших в країнах СНД підприємств з випуску переробної техніки. Підприємством здійснюється виробництво технологічного обладнання для борошномельних, комбікормових підприємств і зерносховищ, устаткування для харчової промисловості, у тому числі хлібопекарської, спецавтотранспортних засобів для безтарного перевезення і зберігання борошна та ін. Продукція заводу вже багато десятиліть ефективно застосовується в млинно-елеваторному і комбікормовому виробництвах, на хлібоприймальних і зернопереробних підприємствах як на внутрішньому ринку, так і на міжнародному. Обладнання для елеваторів і зернових терміналів виробляє ТОВ «Завод елеваторного обладнання», науково-виробниче об'єднання «Агро-Симо-Машбуд».

Вартість національних і іноземних технологій й обладнання є доступною лише для крупних виробників. Дрібним підприємствам як зернової, борошномельної, так і хлібопекарської промисловості важко конкурувати за їх доступність з крупними виробниками, через що знижується конкурентоспроможність їх продукції на ринку.

Сформованість інвестиційної інфраструктури характеризується наявністю фінансово-кредитних та інвестиційних установ, їх здатністю і бажанням здійснювати інвестування хлібопекарської промисловості і пов'язаних з нею галузей. За даними Одеської обласної асоціації фермерів і приватних землевласників України у 2010 році дефіцит коштів на

здійснення господарської діяльності фермерами регіону склав 2 млрд. грн., тобто в 4 рази більше наявних власних коштів. Таким чином, проблема спроможності кредитно-фінансової системи забезпечити виробників необхідними інвестиційними ресурсами є актуальною.

За даними Головного управління економіки в Одеській області, станом на 01.02.2011 р. активи банківської системи Одеського регіону становили 53,5 млрд. грн., відзначаючи збільшення на 1,4% аналогічного показника минулого року. Збільшився і розмір кредитного портфеля по області і на 01.02.2011 р. склав 40,4 млрд. грн., 52% якого становлять кредитні операції по суб'єктам господарювання, що свідчить про активність кредитно-інвестиційної системи регіону у напрямку господарського кредитування.

Проте не всі банки мають у своєму кредитно-інвестиційному портфелі програми з кредитування національного сільськогосподарського бізнесу. Несприятливі умови кредитування призводять до того, що у 2010 році лише 5% агровиробників скористалися кредитами, в основному це великі агрохолдинги, деякі із яких використовують кредити іноземних банків, таких як ЄБРР, Експортно-кредитний фонд Данії, швейцарські банки та ін.

Пасивність державного сектора у фінансуванні агровиробників, відсутність дотацій сільгоспвиробникам ускладнюють ситуацію аграріїв, призводять до подорожчання собівартості продукції галузі і продукції хлібопекарської промисловості.

Регіональний розподіл інвестиційних фондів і компаній управління активами демонструє, що в Одеському регіоні здійснюють свою діяльність 10 КУА (3% загальної кількості) і їх кількість тримається на стабільному рівні. За кількістю інвестиційних фондів Одеська область посідає п'яте місце, охоплюючи 1,7% їх загальної кількості, та утримує п'яте місце за вартістю активів в 1,5% загального обсягу [8, с.3–4]. Це свідчить про значний інвестиційний потенціал регіону, широкі можливості для активізації фінансових процесів, у тому числі, в галузі інновацій.

Таким чином, інвестиційна інфраструктура регіону в цілому має значний потенціал для інвестування і розвитку процесів кластерізації в галузі хлібопечення і характеризується наявністю достатньої кількості учасників, значними інвестиційними активами. Проте присутні проблеми, що обумовлені обмеженням доступом до кредитів, високими кредитними ставками, відсутністю підтримки АПК.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведена оцінка окреслених секторів ЛСЦ хлібопекарського продукту відповідно до ключових регіональних факторів щодо спроможності до кластерізації свідчить про те, що такі фактори як наявність трудових ресурсів в достатній кількості і необхідної кваліфікації, а також забезпеченість сировиною сприяє розвитку секторів галузі у цьому напрямку. Зазначені фактори однак стримують розвиток у сфері вирощування сировини для хлібопекарської галузі і виробництва хліба і хлібобулочних виробів.

Присутність компаній-виробників, потенційних учасників кластеру у сфері вирощування сировини для хлібопекарської галузі і у сфері її переробки, а також збуту готової продукції галузі сприяє кластерізаційним процесам хлібопекарської промисловості регіону. Нестійке фінансово-економічне положення виробників через жорстке державне регулювання процесу ціноутворення в галузі хлібопечення призводить до зниження рентабельності підприємств і їх спроможності до кластерізації, проте сектор має певні можливості до реалізації зазначеного напрямку. Знижує спроможність галузі до кластерізації недостатній рівень розвитку національного машинобудування, висока вартість іноземних технологій й обладнання, що робить їх доступними лише для крупних підприємств.

Стримують кластерізаційні процеси у хлібопекарській галузі недостатня розвиненість і обмежений доступ до кредитів, високі кредитні ставки, відсутність підтримки регіональними фінансово-кредитними установами. Це ускладнює розвиток підприємств і стримує процеси їх модернізації і переозброєння.

Як свідчать результати проведеного аналізу, впровадження кластерного підходу в хлібопекарській галузі Одеського регіону потребує подальшого нарощування його науково-дослідного потенціалу, що має стати центром пильної уваги і підтримки з боку державних і регіональних органів влади.

Таким чином, дослідження передумов розвитку інтеграційних процесів хлібопекарських підприємств Одеського регіону на засадах кластерного підходу свідчить про наявність на регіональному рівні сприятливих умов для їх впровадження в галузі хлібопечення. Стимулювання інвестиційно-інноваційних процесів кластерної структури потребує інтенсифікації науково-дослідної діяльності та розширення інвестиційних можливостей регіональних підприємств і організацій. Зважаючи на це, автор пропонує такі рекомендації щодо вирішення зазначених проблем:

- поживлення пільгового кредитування інвестиційно-інноваційних процесів в агропромисловому секторі та в галузі хлібопечення;
- стимулювання інвестиційної активності в галузі шляхом поширення і розвитку сучасних інструментів фінансування інновацій;
- створення в хлібопекарській промисловості і пов'язаних з нею галузях АПК відповідної інфраструктури комерціалізації результатів НДДКР, формування інформаційних центрів обміну інноваціями і технологіями, започаткування субсидювання науково-дослідних організацій, що здійснюють свою діяльність в рамках кластеру;
- встановлення тісного зв'язку регіональних адміністративних органів з виробниками продукції АПК і переробними підприємствами хлібопекарської промисловості, сприяння формуванню взаємовигідних цінкових угод між ними.

Таким чином, впровадження кластеризаційних процесів у хлібопекарській галузі Одеського регіону є потенційно можливим і економічно обґрунтованим. Формування кластеру буде сприяти розвитку хлібопекарських підприємств, процесам їх модернізації і переозброєння, підвищенню їх конкурентоспроможності, встановленню стійких господарських зв'язків між усіма учасниками агропромислового ланцюжка, стимулюватиме інвестиційно-інноваційні процеси всередині галузі.

Подальшої розробки, на думку автора, потребують загальні положення щодо формування кластеру підприємств хлібопекарської галузі з урахуванням специфіки їх функціонування і регіональних умов розвитку.

Список використаної літератури

1. Шовкалюк В. С. Організаційні форми управління інноваційними кластерами. Кластери і проблеми управління ними / В. С. Шовкалюк // Департамент інновацій та трансферу технологій Міністерства освіти та науки України. – Київ, 2009. – 79 с.
2. Руководство по развитию кластеров. – Казахстан: ЦМАИ, 2006. – 58 с.
3. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран / М. Портер; пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1993. – 546 с.
4. Conte A. Globalization and Employment: Imported Skill Biased Technological Change in Developing Countries / A. Conte, M. Vivarelli // Institute for the Study of Labor (IZA). – 2007. – 279 p.
5. Arvanitis S. Innovative Activity and Firm Characteristics – A Cluster Analysis with Firm-level Data of Swiss Manufacturing / S. Arvanitis, H. Hollenstein // OECD, Innovative Networks: Cooperation in National Innovation Systems. OECD, Paris. – 2001. – pp. 48–76.
6. Doutriaux J. University–Industry Linkages and the Development of Knowledge Clusters in Canada / J. Doutriaux // Local economy. – Vol. 18. – № 1. – 2003. – pp. 63–79.
7. Регіони України 2010: стат. зб. / [Держкомстат України; відп. за вип. Н. С. Власенко]. – К.: ДП «Інформ», 2011. – 804 с.
8. Аналітичний огляд ринку ІСІ в Україні за 2011 р. – К.: УІАБ, 2012. – 14 с.

Прийнято до друку 18.05.2013